

Ohar bi Euskal Herriko herri medikuntzaz

Xabier Arrillaga

Ez dut xehetasun handiegirik emango hemen, herri medikuntzaz ulertzen denari buruz. Hala ere, ezin gera ninteke neure honetan, herri medikuntzaz gaurregun zer ulertzen dugun galdetu gabe.

— Pobreen medikuntza ote da? Ez dut uste. Gizarte maila orotarik hurbiltzen baitzaio, eta nahike naharo gainera, maila bakoitzetik.

— Ezjakinen medikuntza ote, orduan? Ezetz esango nuke hemen ere. Zeren, horrengana jotzen dutenen koefiziente intelektualak, kontsulta pribatuetara zuzentzen direnenak bezain desberdinak izaten baitira.

— Ez da ba, etsipenak jotakoen medikuntza izango? Ba, ezta hori ere, nahiz eta baduen zeri-kusirik. Zeren, gaurregungo medikuntza ofizialak, sendaezinezkotzat ematen den kasu, sindrome edo gaitz baten aurrean, pentsatzea ere gaitz litzatekeen mundurik beltzenera jaurtikitzen baitu gaisoa, sendaezinezkotzat klasifikatuz eta, sendabide guztiak itsiz, inolako erremediorik gabe. Pertsona gaiso bat gizonaren jite guztiez jantzitako izaki bat dela, eta, beraz, bilatu eta desarroilatu beharreko ahalmen ugariaren jabe dela ahazten du

holako medikuntza ofizialak. Eta sendagile edo petrikilo bat ahalmen horiek desarroila arazteko edo endekapenezko prozesu bat geldiarazteko gauza baldin bada, tentelkeria hutsa derizkiot bere lan horretan etagozteari.

Garai batetan, medikuntza herritar hori besterik ez zenuen aurkituko inon. Ez zegoen eta bera baino. Aztien medikuntza zen, kutunak eta etabiltzen zekitenena, belarrak ezagutzen zizutenena, enplastuak jartzen edo izpiritu on eta txarregan eraginik zutenena. Garai batetako jokabide eta zeremoniek galduek dute jadanik beren funtsezko balorea. Beste kultura batetan baizeutan, gaurregun ulerkaitz egiten zaizkigun gure kulturaren mundutik at geratzen direnez gero.

Hemen susmatuz eta han asmatuz, ezagupen berriren jabe egin dira praktika horietan zenbait. Horrela, esate baterako, belarrekin, masaia edo igurtziekin (san-tritu=sanak tiratu), enplastuekin, etab. Gaurregun ere bizirik dirau medikuntza horrek (masaiena, belarrena, bizkar hezurra haztatzearena...). Arrakastarik baduelako, noski. Eta ez gure Euskal Herriko jende xehea sinesbera hutsa delako bakarrik. Ez da egon gure lurrian bere inguruan landararik edo belarrik gabeko baserririk. Sendabelarrek, etxean erabiltzeko, beren ura hartuz oinazeak arintzeko edo beste edozein gaitz uxatzeko. Eta berdin etxeko abereei emateko ere. Ohitura hori gaurregun zerbait galduek badugu ere, sendabelarrek arrakasta handia dute oraindik ere Euskal Herri osoan zehar, eta sendagile askok erabiltzen ditu, bakarrik edo beste teknika edo sendagailurekin batera.

Beste batzuk hezurretan espezializatu dira: hezur zartadurak, hezur atereak, okerdurak edo hezur hausturak konpontzen, alegia. Zentzu honetan, entzuterik handikoena Petrikillo izan da. Lau belaunalditan lan horretan ihardun da goiherritar familia hau (XVIII-XIX mendeetan) eta ofizioari bere izena emateraino iritsi da. Oso sone handikoak izan ditugu, baita, mende honen hasieratan, Arrillaga petrikiloak. Arnobate baserrikoak zirenez, ezagunagoak ziren «Arnobate» eta «Trukuman» bezala. Gipuzak bi biak. Tradizio honi arras ongi eutsi zaio, eta zartadura baten kasuan edo «masaiariarengana» jotzea, hori, egunero ikusten dugun gauza dugu oraindik ere. Berebat, «san-trituzko» ekitaldi pare bat emanez gero, asko baino gehiago dira beren orkatila sendaturik sentitzen dutenak ere. Gero, badago errito edo magiaiko praktiketara dedikatzen denik ere, gure Euskal Herri honetan. Horregatik, seriotasun falta handikoa deritzat

metodo eta ekintzak ez ezagutzeagatik kritikatzan diaharduenen jokabideari.

Aipa ditzagun orain R. M. Azkuek jasotako Euskal Herriaren erremediorik bitxienetako batzuk:

— *Karatxoak sendatzeko*: Baratzuriarekin igurtzitzen dira eta honen puskak laratzean jartzen. Hiru ostiralez egin behar da hori. Hala ere, berarizko erlazioa dago ihi eta baratxoaren artean, ihiekiko zenbait tratamendu moeta aipatzen delarik: lurpera bitez ihiak gurutzen forman. Hauek usteldu egiten badira, sendatuak dirateke karatxoak. Karatxoetatik liberatzeko beste metodo bat, honako hau da: ihi bat hartu eta karatxoaren gainean hiru gurutze egin «bat, bat eta erdi, deusez t'erdi» csanez. Gero karatxodunari ematen zaio ihi hori eta aintzirara eraman behar du honek, begi itsiekin, han lurperatzeko. Ihiak usteltzen doazen heinean, sendatuz joango dira karatxoak ere. Ematen du Azkuek ihiekiko beste zenbait adibide ere, segun eta zein herrialdetan jasoak diren. Eta nik neuk ere ikusia dut, oraindik berriro, nola ihi pusketekin karatxoak igurtzi ondoren hauek handik berehala desagertzen izren.

— *Ahuleriaz jotako haurra sendatzeko*, oso ona dateke bere aitak etxeari gauerdiz itzulunguruak egitea, alkondara praken gainetik zintzilik duelark.

— *Asma sendatzeko*: asmadunak huntz egosiaren ura bakarrik hartu behar du intsusaren ur piska batekin nahastuz. Bi kutxarakada bakarrik hartu behar ditu egunean. Ona da baita lepoa, bularra eta eskuturrak agirian jarri, ur hotzarekin lehenengo eta beroarekin gero marruskatu ondoren, zapi pusketara batekin igurtzitzea. Ohe beroan sartzen da gero eta malba ura edanarazten zaio.

— *Gernu gaitzak sendatzeko*: Gernudebekua sendatzeko artabizarren ura edan behar da. Onak dira baita, pis eginarazteko, perexila, kainabera eta azki izeneko belar bat ere. Aramio aldean «zehir-bedarra» deitu ohi zaio (izan daiteke, agian, botiken askia).

— *Erreuma sendatzeko*, askasatsa, basa kuminoa, guaiakoa eta bihotz lorak nahasten dira. Ordu erdi batez irakiten eduki ondoren, sutatik kendu, hoztu eta azukre ilunarekin eta eztiarekin nahastu behar dira ondo. Sutan jarri berriro, eta botailan sartu azkenik. Goiz eta arratsalde hartzen da jarabe hori.

— *Zotinentzat*: Zazpi bider ura edan, arnasarik hartu gabe. Pultsua hestutu. Luzaroan behatzen bati begira egon.

— *Zaldarrentzat*: enplastu bat egiten da San Juan belarrekin, enplastua bera hogeita lau orduz kentzeke eduki behar delarik.

— *Odoluzkiak kentzeko*: Ur hotza edan eta linazi, malbazuri eta lobelarreko enplastu bat ipini; ur epelezko labatibak eta astakardoeko uraren lurrinak hartu gero. Entzuna dut agian hori baino errazagoa, eta komentatu ere bai pertsona bat baino gehiagorekin. Honela litzateke erremedio hau: itsasoko izar bat hartu, bere errotik ebaki —gehienetan oso lurrean sartua egoten da eta—, lehortzen jarri edo praken faltrika batetan sartu, edo baita galtzontziloetan ere, ipurmasaileko larruarekin kontaktoan. Askori izkutatzen zaizkio horrela, edo guttitu bederen, odoluzkiak eta berauen kalteak.

— *Erpurukoentzat*: Enplasto gogor bat erabiltzen da, ardo, manteka, olio, linazi, baratzuri, kipula eta gatzariaren mamiarekin egin. Beste bat ere badago: hiru erramu hosto erpurukoaren gainean jarri eta beroriekin «aitaren» egin. Baina honela oidea, eta behin bakarrik: goitik behera, eskuinetik ezkerreara, ezkerretik eskuinera eta behetik gora. Eta Elorrian gaisoaren behatza zazpitik hamarrera bider ur irakinetan sartzen dute.

— *Katarroarentzat*: Linazisko enplastuak jartzen dira bularretan eta eztiz nahastutako garagar ura edaten da.

Badago noski beste mila erremedio ere gaitz eta ezbeharrentzako. Hala ere, belarrak dira gurean gehien erabiltzen direnak, eta honako hauek gehienbat, hemen nonnahi aurkitzen direlako edo: belberinak, azeri buztana, intzaur hostoa, mihilua, erramua, asunak... Guztien artetik belberinen garrantzia azpimarratu nahi nuke, zeinak arraultze zuringoz, baratzuriz eta olioegindako enplastuetan, sinusitia, bronkitia, gibelego gaitzak eta azalekoak kentzeko erabiltzen baitira.

Azken ondorio gisa

Herri medikuntzaren eta ingurugiro «ofizialetan» jasotako ezagupenen arteko itxurazko kontrakar horrek, ez du esan nahi lehenak derrigorrez baliogabea izan behar duenik. Sarri askotan errealitatea zatika, banaka eta osotasunetik urrun ulertu ohi delako dateke, agian.

Euskaratzailea: **Gotzon Nazabal**

X. A.

APUNTE SOBRE MEDICINA POPULAR VASCA NOTE SUR LA MEDECINE POPULAIRE BASQUE

La medicina popular no es la medicina de los pobres, ni la de los ignorantes, ni la de los desesperados. Originariamente era la única que existía. Era la medicina del brujo, la del que conocía las plantas, la del que aplicaba emplastos. Por la observación estos conocimientos se fueron enriqueciendo.

Si hoy subsisten aún no es por la credulidad de la gente sino por sus éxitos. Junto a los caseríos siempre había plantas medicinales para la familia y los animales domésticos. Hoy se consumen ampliamente plantas medicinales en Euskadi. Las utilizan también junto a otras técnicas los curanderos. Son famosos también los curanderos que se han especializado en esguinces, luxaciones, fracturas y problemas óseos. El más famoso de todos ellos fue Petriquillo, que se convirtió en nombre genérico para los que trataban de huesos. Se puede citar también a «Arnobate», a «Trucumán». Existen también quienes se dedican a prácticas más mágicas y ritualistas.

A continuación se citan numerosos remedios, harto curiosos algunos, utilizados en el País Vasco, entresacados de los recogidos por R. M. Azkue. Remedios para las verrugas, un niño enfermo de debilidad, el asma, los males de la orina, el reuma, el hipo, los diviesos, las almorranas, los panadizos, el catarro.

Las plantas más frecuentemente usadas son las verbenas, la cola de caballo, el nogal, hinojo, laurel, ortigas, etc. La aparente contradicción entre muchas prácticas de la medicina popular y los conocimientos de la medicina académica, no significa necesariamente la invalidez de dichas prácticas.

La médecine populaire n'est pas la médecine des pauvres, ni celle des ignorants, ni celle des désespérés. A l'origine c'était la seule qui existait. C'était la médecine du sorcier, celui qui connaissait les plantes, celui qui appliquait les emplâtres. Ces connaissances se sont enrichies par l'observation. Si elles subsistent encore aujourd'hui ce n'est pas à cause de la crédulité des gens mais grâce à leur succès. Près des fermes il y avait toujours des plantes médicinales pour la famille et les animaux domestiques. Aujourd'hui, au Pays Basque on consomme largement des plantes médicinales. Les guérisseurs les utilisent aussi conjointement avec d'autres techniques. Les guérisseurs spécialisés en entorses, luxations, fractures et problèmes osseux sont très célèbres. Un des plus célèbres d'entre eux fut «Petriquillo» spécialiste des problèmes osseux. On peut aussi citer les «Arnobate», «Trucumán»; Il en existe aussi qui se consacrent à des pratiques plus magiques et ritualistes.

Ensuite on cite de nombreux remèdes, dont quelques-uns assez curieux, utilisés au Pays Basque, tirés de la liste établie par R. M. Azkue. Ce sont des remèdes pour les verrues, un enfant malade de faiblesse, l'asthme, les maux d'urine, le rhumatisme, le hoquet, les furoncles, les hémorroïdes, les panaris, le rhume.

Les plantes les plus fréquemment utilisées sont la verveine, la queue-de-cheval, le noyer, le fenouil, le laurier, les orties, etc. L'apparente contradiction entre les nombreuses pratiques de la médecine populaire et les connaissances de la médecine académique, ne signifie pas nécessairement l'invalité des dites pratiques.